

บทที่ 3

บทบาทของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ในตำแหน่งอธิบดีกรมพระคลัง
มหาสมบัติ (พ.ศ. 2411 - 2429)

ในตอนต้นรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า เรื่องการคลังเป็นสิ่งสำคัญที่จะละเลยไม่ได้ ทรงเห็นความจำเป็นที่คงมีผู้ไว้วางพระราชนุเคราะห์ ความคุมการเงินของแผ่นดิน ในขณะนั้นรัชกาลที่ 5 ทรงสนิทสนมกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์มากอน จึงทรงทราบถึงพระอัจฉริยภาพและการทำงานของพระองค์ว่า ทรงยึดมั่นในความซื่อสัตย์ และจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ตลอดมา¹ ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าว เหมาะสมกับการบริหารงานทางด้านการเงินเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้จึงทรงแต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ดำรงตำแหน่งอธิบดีในกรมพระคลังมหาสมบัติ ขณะที่มีพระชนมายุ 49 พรรษา ในระหว่างเวลาที่ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพระคลัง มหาสมบัติ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงมีผลงานในการบริหารงาน ซึ่งอาจแบ่งออกได้ดังนี้

รายได้ของแผ่นดิน

ในตอนต้นรัชกาลนอกจากการค้ำกับต่างประเทศอันเป็นรายได้หลักของรัฐแล้ว รัฐบาลยังมีรายได้จากการเก็บภาษีอากร การทำสัมปทานป่าไม้และเหมืองทอง เป็นต้น อย่างไรก็ตามรัฐบาลไม่สามารถเก็บผลประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพราะระบบเจ้าภาษีอากร เปิดโอกาสให้เจ้าภาษีนายอากรทำการผูกขาดการเก็บภาษีที่ตนประมูลได้ เมื่อเจ้าภาษีนายอากรเก็บเงินได้แล้วจะตองนำส่งศกกรมเจ้าสังกัด ซึ่งอาจจะเป็นกรณีใดกรณีหนึ่ง

¹ ดูรายละเอียดในบทที่ 1 และบทที่ 2

ที่ทำหน้าที่จัดเก็บภาษีอากร เช่นกรมพระกลาโหม กรมมหาดไทย กรมท่า กรมนา ฯลฯ แล้ว กรมเหล่านั้นจะนำเงินส่งกรมพระคลังมหาสมบัติอีกทีหนึ่ง แต่ในทางปฏิบัติกรมเจ้าสังกัดก็มีให้นำเงินทั้งหมดที่ได้จากเจ้าภาษีนายอากรส่งต่อกรมพระคลังมหาสมบัติทันที เพราะเงินจำนวนที่ใดมาต้องมีการแบ่งส่วนพระราชทานแก่เจ้านาย ข้าราชการหรือสถานราชการที่ระบุไว้เสียก่อน¹

ลักษณะการแบ่งเงินทำนองนี้มีอยู่ทุกประเภทของภาษีอากร ดังนั้นรายได้และรายจ่ายของรัฐก่อนตั้งหรือรัฐภายหลังจึงเป็นการรับและจ่ายอยู่ในตัวกระจายไปตามกรมต่าง ๆ วิธีการเช่นนี้ทำให้การควบคุมรายได้ของรัฐซึ่งเป็นหน้าที่ของพระคลังเพียงผู้เดียวแปรสภาพารายได้กลับไปขึ้นกับหน่วยงานอื่น ๆ และบุคคลอีกหลายฝ่ายจึงทำให้พระคลังไม่ทราบจำนวนเงินภาษีอากรที่แน่นอน เป็นการยากที่พระคลังมหาสมบัติจะควบคุมได้อย่างใกล้ชิดและมีประสิทธิภาพ นับเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายในราชการ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าววว่า

เงินสำหรับใช้จ่ายในราชการแผ่นดิน แยกไปอยู่ในกรมต่าง ๆ พระคลังไม่ทราบว่ามีจำนวนมากน้อยเท่าใด ไม่มีอำนาจที่จะเร่งรัดตักเตือนสุดแต่มาส่งเท่าใดก็รับไว้เท่านั้น
... 2

นอกจากนี้ เจ้าภาษีนายอากรยังมีส่วนทำให้รายได้ของรัฐบาลลดน้อยลง โดยที่เก็บเงินมาได้แล้วก็มิได้นำส่งกรมเจ้าสังกัด มักจะนำเงินที่ได้ไปใช้ประโยชน์ส่วนตัว ปรากฏว่ามีเจ้าภาษีนายอากรจำนวนมากที่เป็นหนี้รัฐบาล เป็นเหตุให้ปริมาณรายได้ของประเทศที่เก็บได้แต่ละปีลดน้อยลงไม่เพียงพอกับการใช้จ่าย ยิ่งกว่านั้นการทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้รายได้ภาษีอากรของรัฐที่เก็บจากคนในบังคับของต่างชาติ

¹ สมเด็จพระยาพิชัยราชนาฎราชูปถัมภ์, อธิบายตำนานภาษีอากรและตำนานภาษีบางอย่าง (พระนคร : โรงพิมพ์หอสมุดเจ้าฟ้าฯ, 2512) หน้า 77
² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสทรงแถลง พระบรมราชอธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน. (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรพธนาการ, 2470) หน้า 64

มีจำนวนลดน้อยลง เพราะสนธิสัญญาดังกล่าว ได้กำหนดให้ไทยเรียกเก็บภาษีสินค้าขาเข้าได้เพียงร้อยละ 3 ส่วนสินค้าขาออกจะตองเก็บในอัตราที่กำหนดไว้คอกขายสัญญา นอกจากนั้นภาษีเบิกร่องหรือภาษีปากเรือ ซึ่งเคยเป็นรายได้ที่สำคัญทางหนึ่งก็ตองยกเลิกไป ผลเสียที่เกิดขึ้นจากการจัดเก็บภาษีอากรควยวิธีนี้ทำให้รายได้ของรัฐไม่เพียงพอกับรายจ่ายนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปกครองประเทศด้วยพระองค์เองจึงเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวตอของการปรับปรุงการจัดเก็บรายได้ของแผ่นดินที่ยังล่าหลังให้มีวิธีการจัดเก็บที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยทรงจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อให้เป็นสถานที่สำหรับรวบรวมพระราชทรัพย์ซึ่งขนอยู่ในทองพระคลังทั้งปวง เพราะแต่เดิมนั้นพระราชทรัพย์และเงินภาษีอากรซึ่งเป็นรายได้ที่สำคัญของรัฐได้กระจัดกระจายไปอยู่ตามกรมต่าง ๆ นอกจากนั้นเจ้าภาษีนายอากรผู้ได้รับทำภาษีอะไร ขันอยู่กับกรมไหนก็นำส่งตอกรมนั้น ๆ การส่งเงินของเจ้าภาษีนายอากรก็ไม่ตรงตามที่ตกลงกันไว้ ต่างก็เป็นหนี้รัฐบาลคนละมาก ๆ และเจ้าพนักงานก็ไม่มีความที่จะดำเนินการให้เด็กขาด เพราะไม่มีกฎหมายบังคับที่จะยึดถือปฏิบัติ ดังนั้นเมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์แล้ว จึงทรงตราพระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ เพื่อกำหนดธรรมเนียมสำหรับเจ้าหน้าที่บัญชีกลาง เจ้าจำนวน¹ และเจ้าภาษีนายอากรโดยปฏิบัติตาม² โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพ่้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ดำรงตำแหน่งอธิบดีหอรัษฎากรพิพัฒน์ ซึ่งมีอำนาจสิทธิขาดในการจัดเก็บภาษีอากร และเป็นผูควบคุมการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงานและดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ³ ซึ่งมีอยู่ 16 ข้อ อาทิเช่น ข้อ ง. ได้กำหนดอำนาจหน้าที่ของพระองค์ไว้ว่า

1 มีหน้าที่รับผิดชอบภาษีที่ตนควบคุมและคอยตรวจตราให้เจ้าภาษีนายอากรส่งเงินตามเวลาที่กำหนด เมื่อมีคดีเกิดขึ้นตองจัดกรชำระ โดยยุติธรรม ถ้าเกิดข้ออ้างให้นำขึ้นกราบบังคมทูลตอสมเด็จพระเจ้าพ่้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เป็นผู้ชี้ขาด

2 พทพ., ร.5 เลค 1/5, เรื่องการจัตรราชการกระทรวงพระคลัง พระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ (ราชกิจจานุเบกษา เลม 1 หน้า 65 - 71)

3 เรื่องเดียวกัน

เจ้าพนักงานและเจ้าจำนวน ต้องอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้มาขอทำภาษี และพิจารณา
 ภาษีอากรที่มาจากบ้านและนายประกันต้องมีฐานะมั่นคง ห้ามมิให้เจ้าพนักงานหาผลประโยชน์
 ส่วนตัวด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ทำอุบายแกล้งเลือกนายประกัน ถ้ามีปัญหาเรื่อง
 นายประกันต้องนำขึ้นปรึกษาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าทมาลาภา กรมพระยา
 บำราบปรปักษ์ ซึ่งจะเป็นผู้ คัดสินชี้ขาด . . .”¹

ฉะนั้นในระยะเริ่มแรกของการจัดเก็บรายได้นี้ สมเด็จพระเจ้าทมาลาภา กรม
 พระยาบารามปรปักษ์ ทรงจัดให้มีแบบแผน และกฎข้อบังคับสำหรับเจ้าภาษีนายอากร ใน
 การรับประมูลผูกขาดการจัดเก็บภาษีอากร อีกทั้งยังจัดให้พนักงานคลังทุกคนมาทำงานเป็น
 ประจำที่สำนักงานทุกวัน เพราะแต่เดิมกรมพระคลังมหาสมบัติ มิได้มีสถานที่ทำงาน เจ้า
 พนักงานจึงทำงานที่บ้านของตน อันอาจเป็นอุทกาทิให้เจ้าพนักงานร่วมมือกับเจ้าภาษีนาย
 อากรทำการทุจริตในการประมูลการผูกขาดภาษีได้ และเพื่อให้เจ้าพนักงานตรวจตราเงิน
 ภาษีอากรที่เจ้าภาษีนายอากรนำส่งต่อพระคลังให้ครบถ้วนตามกำหนดด้วย

จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระเจ้าทมาลาภา กรมพระยาบารามปรปักษ์ ทรงมีบทบาท
 ในการวางกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงานตลอดจนการปรับปรุงระบบเจ้าภาษี
 นายอากรใหม่ เพื่อให้การจัดเก็บภาษีอากรได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วยยิ่งขึ้น

หลังจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ เพื่อปรับปรุง
 และกวดขันการเก็บภาษีอากรแล้ว แต่ปรากฏว่าพระราชบัญญัตินี้ยังมีข้อบกพร่อง ทั้งนี้
 เพราะเจ้าภาษีนายอากรจำนวนมากบิดพลิ้วไม่ยอมส่งเงินภาษีที่เก็บได้มาให้รัฐบาลตาม
 สัญญา ซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากรัฐบาลขาดผู้บริหารในระดับสูงรองลงมาจากอธิบดี² ซึ่ง
 จะทำหน้าที่ควบคุมการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงานบัญชีอากร เจ้าจำนวนและเจ้าภาษีนาย
 อากร จึงทำให้ไม่สามารถที่จะเร่งรัดและตรวจสอบการส่งเงินจากเจ้าภาษีนายอากรได้
 อย่างจริงจัง ดังจะเห็นได้จากการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐที่สำคัญๆ ซึ่งอาจช่วยให้เข้า
 ใจผลงานของพระองค์มากยิ่งขึ้น

¹ เรื่องเดียวกัน

² สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์, การปฏิรูปภาษีอากรรัชสมัยพระปิยมหาราช เอกสาร
การนิเทศการศึกษา, ฉบับที่ 166 หน่วยศึกษานิเทศก์, กรมการฝึกหัดครู (พระนคร:
 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518) หน้า 55

ก. ปัญหาในการเก็บส่วย

ส่วยต่าง ๆ ได้แก่ เครื่องราชบรรณาการที่ประเทศราชส่งตามพระราชกำหนดประการหนึ่ง และทรัพย์สินของขุนบรณาการซึ่งต้องพิศุขยา¹ อีกประการหนึ่ง นอกจากนั้นได้แก่ ส่วยแทนแรงงานตามปกติบรรณาการชายฉกรรจ์จะมีหน้าที่เข้ารับราชการปีละ 6 เดือน แต่ทางราชการยอมให้บุคคลบางคนไปประกอบอาชีพได้ โดยให้ส่งเงินมาจ้างคนแทนตัวหรือหาสิ่งของทดองการใช้ในราชการ ซึ่งแทนแรงงานที่เขาเข้ารับราชการ² ด้วยเหตุนี้จึงมีเจาหน้าทำการเก็บส่วยส่งรัฐบาลได้แก่ นายกองส่วยที่จะตองนำส่วยส่งกรมพระคลังมหาสมบัติ แต่การเก็บภาษีมักจะมีปัญหาในแง่ที่ นายกองมักจะส่งส่วยล่าช้า ไม่ตรงตามกำหนดคั้งในกรณีการเก็บส่วยที่เมืองพิษณุโลก ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ได้มีท้องตราไปเร่งรัดเงินส่วยศอกพระยาพิษณุโลกหลายครั้ง ซึ่งพระยาพิษณุโลกได้กราบทูลพระองค์ว่า

เงินข้าพระโยมสงฆ์ ยังก้างอยู่กับพระแก้วอาษาอีก 10 ซึ่ง 12 คำลึง พระแก้วอาษาทำมิดส่งเงินไว้กับพระลาการ ครันถึงมิดแล้ว . . . พระแก้วอาษาทุกจาบิดพลิว มิดคอไปยั้งหาใค้ตัวมาไม . . .³

จะเห็นได้ว่า เงินส่วยนี้ได้เก็บจากข้าพระโยมสงฆ์ไปแล้ว แต่พระแก้วอาษากลับไม่ยอมส่งเงินส่วยมายังพระคลัง โดยขอยักเวลาการส่งเงินออกไปอีก ทำให้รัฐบาลขาดรายได้ส่วนนี้ และพระยาพิษณุโลกไม่มีความการที่เค็ดขาดในการจับกุมพระแก้วอาษามาชำระคดี

นอกจากเงินข้าพระโยมสงฆ์ ที่ไม่สามารถเก็บได้เก็บทีแล้ว ยังมีส่วยเงินที่เก็บจากเลข ซึ่งในเมืองพิษณุโลกนี้ ขุนประมวลสมบัติเป็นนายกองส่วย เงินก็ไม่ส่งส่วยตามกำหนด เมื่อทรงมีตราไปตักเตือนให้ส่งเงินส่วยคั้งกล่าว ขุนประมวลสมบัติขอผู้คการส่งเงินส่วยออกไป พระยาพิษณุโลกได้พาตัวขุนประมวลสมบัติไปสำบาณตัว เฉพาะพระพักตร์พระพุทธรชินราช⁴

¹ พิศุขยาถือ ทรัพย์สินมรดกที่มีจำนวนมากเกินกำลังของทายาทที่จะเอาไว้ใช้สอย

² สมสวาท ชานไชยสิทธิ์, การปฏิรูปภาณีฉากรัชสมัยสมเด็จพระปิยมหาราช, หน้า 12

³ ทจร., ร.5 ม.2 12ก/5, บอกพิษณุโลกเดิม 1 จ.ศ.1247 (พ.ศ.2428)

⁴ เรื่องเดียวกัน

มาตรการที่พระยาพิชัยโลกใช้เพื่อเร่งรัดให้ขุนประมวลสมบัติ รับผิดชอบรับส่งเงินโดยการให้สาบานตัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งวิธีการนี้อาจมีผลในทางจิตใจสำหรับผู้ที่มีความเชื่อในทางพุทธศาสนาเท่านั้น แต่พระยาพิชัยโลกก็ควรจะใช้มาตรการอื่นๆ เพื่อผลักดันให้ขุนประมวลสมบัติรับส่งเงินด้วย เช่นอาจจะใช้วิธีการจับกุมคุมขังจนกว่าจะส่งเงินด้วยครบ ซึ่งอาจจะให้ผลดีมากกว่าการนำตัวไปสาบานเท่านั้น

ถึงแม้ว่า พระยาพิชัยโลกได้ปฏิบัติตามหน้าที่แล้ว แต่พระยาพิชัยโลกมิได้เป็นผู้เข้มแข็งเอาการเอางาน จึงไม่สามารถบังคับบัญชาการเก็บเงินแผ่นดินให้เต็มที่

กรณีที่ 2 เรื่องที่เกิดขึ้นในเมืองพิชัยโลกนี้เป็นเพียงตัวอย่างซึ่งอาจมีอีกมากมายในเมืองอื่นๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตัวสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาอาณาจักรพระยาบวรราชปรีชาเองก็เป็นคนอ่อน ดังจะเห็นได้จาก การเก็บเงินส่งคลังกล่าวไม่ได้ผล เกิดความอ้ำอ้าในการส่งส่ง พระองค์เพียงแต่มีหนังสือราชการไปเร่งรัดทูลกระหม่อมนิยามให้รับส่ง และเมื่อวิธีการนี้ไม่ได้ผลพระองค์ก็ได้หาทางแก้ไขปรับปรุงการเก็บส่งหรือเพิ่มมาตรการเด็ดขาดหรือ สั่งให้มีการสอบสวนและลงโทษตั้งแต่พระยาพิชัยโลกลงไปจนกระทั่งถึงนายกองช่วยแต่อย่างใด ในเมื่อตัวอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติขาดความเข้มแข็งในการปฏิบัติงานย่อมจะเป็นโอกาสให้นายกองช่วยและเจ้าเมืองต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรเก็บส่งขาดความสนใจต่อการจัดเก็บผลประโยชน์ส่วนนี้ไป ฉะนั้นรายได้ที่เก็บจากส่งจึงตกอยู่ในมือของนายกองช่วยหรือเจ้าเมืองนั้นๆ ก็เป็นได้และผู้เดือดร้อนก็คือไพร่บ้านเอง ผิดสุดท้ายรัฐบาลก็ขาดรายได้จากส่งไป

ข. ปัญหาการเก็บอากรสุรา

อากรสุราเป็นรายได้สำคัญชนิดหนึ่งของประเทศ ที่รัฐบาลเก็บชักส่วนจากผู้ค้าสุรา¹ ซึ่งมีทั้งคนไทยและคนในบังคับของต่างชาติ และในรัชสมัยนี้ การค้าขายกับต่างประเทศขยายตัวมากขึ้น จึงมีการส่งสุราจากต่างประเทศเข้ามาขาย แต่ต้องเสียค่าอากรสุรา

¹ สุราในรัชสมัยนี้มี 2 ประเภทคือ สุราเถื่อนกับสุราที่ถูกต้องตามกฎหมาย

ให้แก่ นายอากุระสุรา เสียก่อนจึงเป็นสุราที่ถูกต้องตามกฎหมาย ต่อมาเกิดมีปัญหาเรื่องพ่อค้าที่ซื้อสุราจากต่างประเทศเข้ามาขาย พยายามหลบหลีกการเสียภาษี เมื่อเกิดการจับกุมกันขึ้นปรากฏว่าผู้ที่ถูกจับส่วนมากเป็นชาวจีนซึ่งเป็นคนในบังคับต่างชาติ อันเป็นสาเหตุให้เกิดการฟ้องร้องกันขึ้นระหว่างนายอากุระสุรา กับคนในบังคับต่างชาติ ดังจะเห็นได้จากในกรณีการเก็บอากุระสุราที่เมืองราชบุรี ซึ่งมีสเตอร์ นูบัน (Nubun) ผู้ว่าการแทนกงสุลเยเนอรัลอังกฤษ ได้มีหนังสือถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี¹ ลงวันพุธ ขึ้น 7 ค่ำ เดือน 3 คักราช 1244 (พ.ศ. 2425) ส่งเรื่องราวจีนต้นเหตุ คนในบังคับอังกฤษ ฟ้องนายอากุระสุราเมืองราชบุรี ว่ากักขังยึดเรือบรรทุกสุรากับลูกจ้างไว้ที่บ้านโคกไผ่ แขวงเมืองราชบุรี มีสเตอร์นูบัน อ้างว่า เรือที่ถูกจับนี้ชักธงอังกฤษมีหนังสือสำหรับเรือและหนังสือกำกับสินค้าในเรือซึ่งศาลอังกฤษทำไว้ให้ จึงกล่าวในหนังสือฟ้องว่า นายอากุระสุราแกล้งจับกุมและยังเป็นการผิดข้อสัญญาทางพระราชไมตรีด้วย²

สำหรับเหตุการณ์ในครั้งนั้น สมเด็จเจ้าฟ้ามหาหมาดา กรมพระยามำรามปรบัญฯ สั่งให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ขึ้นแจ้งไปว่า เรื่องสุราซึ่งได้ประชุมกงสุลกต่างประเทศตกลงเป็นการเรียบร้อยแล้ว แต่เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีไม่เห็นด้วย โดยให้เหตุผลว่า กงสุลอังกฤษไม่ยอมลงชื่อในหนังสือที่ได้ปรึกษาตกลงกันนั้น จึงเป็นไปไม่ได้ที่อังกฤษจะยอมรับหนังสือสัญญาที่อังกฤษไม่ได้เซ็นรับทราบ นอกจากนี้สมเด็จเจ้าฟ้ามหาหมาดา กรมพระยามำรามปรบัญฯ ยังรับสั่งอีกว่า ในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีมีว่า "ชาติใด ภาษาใด ได้อย่างไร ก็ให้ได้เหมือนกันนั้น ถ้าไทยได้ผลประโยชน์กับชาติใด ภาษาใด ก็ต้องได้เหมือนกันทุกชาติ"³ ซึ่งเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี กราบทูลว่า ความจริงไม่ได้เป็นอย่างที่พระองค์เข้าใจเพราะความจริงมีว่า

¹ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ที่พระคลัง เสนาบดีว่าการต่างประเทศในขณะนั้น

² หจข., ร.5 ม.1.1/10, หนังสือรับข้ามภาคไทย ร.ศ.101 หน้า 118.

³ เรื่องเดียวกัน

ไทยจะไทยลงประโยชน์กับชาติใด ภาษาใดแล้ว ชาติอื่นภาษาอื่น จะยอมให้กับไทยเหมือนกันทุกชาตินั้น ไม่มีในหนังสือสัญญา 1

ควยเหตุนี้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีจะขอตอบมิสเตอร์ ฌ็อนแต้เพียงว่า เรื่องราวของจีนนั้น ไม่มีกำหนด วัน เดือน ปี ว่า นายอากรสุรา จับเอาเรือและลูกจ้างไว้เมื่อใด เจ้าพนักงานจึงรับเรื่องราวไว้ชำระไม่ได้ และอีกเหตุผลหนึ่งจะตอบว่า มิสเตอร์ ฌ็อน ไกรรามมังคผล พะบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้ว่า การซึ่งพวกคนในบังคับทางชาติจำหน่ายสุราเป็นปลีกย่อยนั้น มิสเตอร์ ฌ็อน จะช่วยเป็นธุระว่ากล่าวห้ามปรามมิให้คนในบังคับอังกฤษ จำหน่ายสุราปลีกอีกต่อไป ตามถ้อยคำที่ท่าน 2 เคยเข้าพูลละอองพระบาท 3

จะเห็นได้ว่า คดีความเรื่องอากรสุรา เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ถ้าพระองค์คิดสินคดีไม่ยุติธรรม ก็อาจกระทบกระเทือนถึงสนธิสัญญาเรื่องการค้าขายสุราของคนในบังคับอังกฤษทำให้ไทยเป็นได้ ฉะนั้น การที่พระองค์ทรงพระดำริว่า ถ้าไทยได้รับผลประโยชน์จากชาติหนึ่ง ก็จะได้จากชาติอื่นด้วยนั้น อาจเป็นเพราะพระองค์ไม่ค่อยเข้าใจในสัญญาที่ทำกับอังกฤษอย่างเพียงพอ อีกทั้งทรงมีภารกิจหลายด้าน กล่าวคือ ทรงดำรงตำแหน่งสมุหนายก อธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ และ อธิบดีกรมวัง จึงเป็นเหตุให้พระดำรินี้เรื่องนี้ผิดพลาดไป ดังนั้น ถ้าพระองค์คิดสินคดีความโดยขาดการไตร่ตรองให้รอบคอบแล้ว อาจทำให้การชำระ คดีบกพร่องได้ อันเป็นผลกระทบกระเทือนถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษ ซึ่งอาจกลายเป็นปัญหาการเมืองระหว่างประเทศในเวลาต่อมา

1 เรื่องเดียวกัน

2 ท่านหมายถึง มิสเตอร์ ฌ็อน

3 หจข., ร. 5. ม 1.1/10, หนังสือรับเขามหาชาติไทย ร.ศ. 101 หน้า 152

นอกจากนี้ นาย จินอูเจียน ซึ่งเป็นนายอาคารสุราที่เมืองราชบุรีแล้ว ยังเป็นนายอาคารสุราที่เมืองสมุทรสงคราม ได้ทำการจับกุมสุราของจินล่าเจงฮัม ซึ่งเป็นคนในบังคับโปรตุเกศ กงสุลโปรตุเกสจึงมีหนังสือมาเพื่อให้พระองค์ทำการตัดสินคดีนี้ ปรากฏว่า คดีความเรื่องนี้ ทรงโปรดให้พระสัวความคดีเป็นตุลาการ เรียกตัวจินอูเจียนมาสอบถาม ได้ความว่า เมื่อเวลา 5 โมงเช้า ของวันแรม 3 ค่ำ เดือน 4 พ.ศ. 2424 นาย จินอูเจียน ได้ให้ฝรั่งซึ่งเป็นหลงจู นำกรมการไปตรวจภายในสุรา และพบเรือจินล่าเจงฮัม บรรทุกสุราออกมาขาย ฝรั่งหลงจูได้ขอตรวจหนังสือสำหรับลำเรือ เห็นเป็นหนังสือโปรตุเกสก็ปล่อยให้ไป เมื่อเวลาบ่ายโมงในวันเดียวกัน ฝรั่งหลงจู พบเรืออีกลำหนึ่ง บรรทุกสุราออกมาขาย จึงขอตรวจหนังสือสำหรับลำ ก็ไม่มี จึงจับกุมมา ครั้นเวลาบ่าย 3 โมง จินอูเจียน ได้มาแจ้งความว่า เรือลำนี้ ถือหนังสือกงสุลอังกฤษ แต่เมื่อกรมการตรวจดู กลายเป็นหนังสือของกงสุลโปรตุเกสฉบับเดียวกับที่ตรวจในเรือของ จินล่าเจงฮัม กรมการเมืองจึงตั้งขอหาว่า หยิบยืมเอาหนังสือผู้อื่นมาใช้¹

สำหรับคดีเรื่องนี้ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานารายณ์ประภักษ์ ได้สอบถามจากนายอาคารสุรา อ้างว่าไปปรึกษากับกงสุลต่างประเทศแล้วโดยตกลงกันว่า สุราที่จะออกไปขายตามหัวเมือง มักเกิดการทะเลาะวิวาทกันบ่อย ๆ จึงกำหนดให้มีสัญลักษณ์ที่สังเกตเห็นได้ง่ายว่า สุรานี้ได้เสียภาษีแล้ว เพื่อจะได้จับกุมสุราเถื่อนได้ง่ายขึ้น และพอค้าซึ่งเป็นคนในบังคับทางชาติ ต้องมีหนังสือสำหรับลำเรือเป็นหลักฐานอีกด้วย²

ในที่สุด สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานารายณ์ประภักษ์ ทรงตัดสินให้ นายอาคารสุราเป็นฝ่ายถูก โดยให้เหตุผลว่า การตรวจอาคารสุรานี้ นายอาคารได้จ้างฝรั่งที่มีความรู้อ่านออกเขียนได้ถูกต้อง ถ้าเรือลำใดมีหนังสือของกงสุลถูกต้องก็ปล่อยให้ แต่ถาลำใดไม่มีหนังสือเป็นหลักฐานก็จะทำการจับกุม³

¹ ทจข., ร.5. กค., พระราชพงศาวดารที่ 5 เล่ม 58. หน้า 181 - 182.

² เรื่องเดียวกัน

³ เรื่องเดียวกัน

เป็นที่น่าสัง เกตว่า ปัญหาที่เกิดจากการหยิบยืมหนังสือของผู้อื่นมาใช้แทนนั้น ถือเป็นการใช้หลักฐานปลอมและเป็น เรื่องผิดกฎหมายร้ายแรงด้วย แต่ในระยะเวลาดังกล่าว กำนัยใน เรื่องนี้มีได้ถือเป็นการทุจริต แต่เป็นการหยิบยืมหนังสือของผู้อื่นมาใช้ จึงกลายเป็น เรื่องธรรมดาในสายตาของคนไทยและคนในบังคับต่างชาติ จึงมองข้าม ความสำคัญของ เรื่องนี้ไป และยังเป็นสาเหตุให้เกิดการฟ้องร้องในเรื่องการนำสุราเถื่อนเข้ามาขาย รวมทั้งการใช้เอกสารปลอมขึ้น ซึ่งคดีที่ยกมานี้เป็น เสียงคดีตัวอย่าง และยังมีคดีที่เกิดขึ้นในท้องที่อื่นอีก เป็นจำนวนมากมาย จนเจ้าภาษีนายอากรประสงค์ของ ประเทศต่างๆ ได้ร่วมมือกันแก้ไขปัญหานี้ โดยจัดให้มีการทำสัญญาลักษณะที่มองเห็น ได้ชัดเจนว่า เป็นสุราที่ถูกต้องตามกฎหมายและพ่อค้าที่เป็นคนในบังคับต่างชาติต้องมี หนังสือที่ออกโดยกงสุลของชาตินั้นรับรองอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้มิได้สิ้นสุดลง เมื่อมีคดีเกิดขึ้นก็ทรงส่ง เรื่องราวให้ตุลาการสอบสวนตัดสินคดีเป็นรายๆ ไป การ สอบถามในบางครั้งก็ไม่ได้ความจริงอะไร พระองค์จึงต้องประสมปัญหาเช่นนี้เสมอ ฉะนั้น พระองค์น่าจะหาวิธีแก้ไข เรื่องสุราเถื่อนและการใช้เอกสารไม่ถูกต้องให้รัดกุม มากกว่านี้ โดยตั้งกรมการ เพื่อศึกษาข้อเท็จจริงและทำหน้าที่สอบสวนเรื่องนี้โดยเฉพาะ ซึ่งอาจจะช่วยแก้ปัญหาดังกล่าวได้มากขึ้นกว่าเดิมและช่วยให้ทุกฝ่ายได้รับความ เป็นธรรมมากขึ้น เพราะโดยทั่วไป ตุลาการในกรมพระคลังมหาสมบัติจะต้องทำหน้าที่ สอบสวนเรื่องอื่นๆ อีกมากมาย ดังนั้น โอกาสที่จะทำงานผิดพลาดอาจจะเกิดขึ้นได้ ประกอบกับพระองค์ก็ทรงมีหน้าที่ในคานอื่นๆ อีกมากจึงทรงขาดความดีพิถีพิถันในการนี้ ทั้งๆ ที่ เรื่องดังกล่าว เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญเพราะ เป็นเรื่องของคนในบังคับต่างชาติที่ทุกฝ่าย พยายามปกป้องผลประโยชน์ของคน ดังนั้น พระองค์ซึ่งเป็นอธิบดีในกรมพระคลังมหา สมบัติในฐานะตัวแทนของรัฐบาลที่จะต้องให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย ฉะนั้น ฝ่ายที่ เสียเปรียบอาจจะมองรัฐบาลไปในทางที่ไม่ดี คดีเล็กๆ ดังกล่าวอาจบานปลายกลายเป็น การทะเลาะกันระหว่างกงสุลอังกฤษกับรัฐบาลไทยก็เป็นได้

ก. ปัญหาในการเก็บเงินค่าคอกไม้

ป่าไม้ที่ขึ้นอยู่ในอาณาเขตปกครองของเจ้าเมืองใด ก็ถือเป็นทรัพย์สินประเภทหนึ่งของเจ้าเมืองนั้น¹ เมื่อผู้ใดประสงค์จะทำป่าไม้ในท้องที่ใด จึงต้องขออนุญาตต่อเจ้าเมืองเสียก่อน เพื่อจะได้รับคำยินยอมเป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งจารึกลงในใบลานให้เป็นคัมม่อนุญาตแก่ผู้นั้นขอเขาทำป่าไม้² นอกจากนั้นผู้นั้นขอเขาทำป่าไม้ก็ต้องยินยอมเสียเงินให้ตามจำนวนคนที่ใดตัดพื้นลงเรียกว่า "คาคอกไม้" ตามแต่เจ้าเมืองและกรมการเมืองจะเรียกทรง และโดยเหตุที่เจ้าเมืองได้ยึดป่าไม้เป็นทรัพย์สินส่วนตัวแล้ว จึงทำให้ป่าไม้ถูกยึดถือแบ่งปันและตกทอดเป็นมรดกไปยังลูกหลานเจ้าเมืองและกรมการเมืองนั้น ๆ ต่อมา การเก็บเงินค่าคอกไม้ ในระยะแรก ๆ ไม่ปรากฏว่าได้กำหนดกฎเกณฑ์แน่นอน อย่างไรก็ตามผลประโยชน์ที่ได้จากเงินคาคอกไม้ได้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

1. แบ่งให้เจ้าของป่าไม้ซึ่งอาจเป็นบุตรหลานของเจ้าเมืองและกรมการเมืองที่อนุญาตให้คนเขาป่าไม้ของตน
2. แบ่งให้เจ้าพนักงานที่ทำหน้าที่เก็บเงินคาคอกและเป็นค่าใช้จ่ายในการทำงาน
3. แบ่งให้เจ้าเมือง³

ควยเหตุที่ การเก็บเงินคาคอกไม้แต่เดิมยกให้เป็นผลประโยชน์ของเจ้าเมือง ต่อมาเจ้าเมืองและกรมการเมือง มักทะเลาะวิวาทกัน ควยเรื่องเงินคาคอกไม้เสมอ เมื่อป่าไม้มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ รัฐบาลจึงพยายามหาทางดึงผลประโยชน์ส่วนนี้ ซึ่งแต่เดิมตกอยู่ภายใต้อำนาจของเจ้าเมืองและกรมการเมืองกลับคืนมาเป็นของรัฐบาล รัชกาลที่ 5

¹ กระทรวงเกษกร, ประวัติกรมป่าไม้, (พระนคร : โรงพิมพ์พระเกษกร ; 2511), หน้า 1. (พิมพ์เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาครุฑพิทักษ์ ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง พระนคร วันที่ 30 ธ.ค. 2511).

² หจช., ร.5 ม.16/10, รายงานพระองค์เจ้าเสด็จตรวจการป่าไม้ (1 พ.ค. ร.ศ. 112).

³ เรื่องเดียวกัน.

มีพระราชดำริที่จะให้รัฐบาลเขากำเนินกิจการป่าไม้เสียเอง อาทิเช่น การให้สัมปทานป่าไม้ และการเก็บค่าตอไม้ เพื่อให้ได้เงินเต็มตามจำนวนที่ควรจะได้รับและจะได้นำไปให้เจ้าเมืองกรมการเมืองบางตามสมควร¹ ฉะนั้น เงินค่าตอไม้จึงกลายเป็นรายได้ของรัฐอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งรัฐบาลไม่สามารถจัดเก็บเงินค่าตอไม้ได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย โดยจะขอยกตัวอย่างเฉพาะการเก็บเงินค่าตอไม้เมืองที่สำคัญซึ่งจะสะท้อนให้เห็นการปฏิบัติงานของสมเด็จพระยามหาจักรี กรมพระยาบวรราชปักษ์ ดังนี้

1. เมืองกำแพงเพชร การที่เกิดปัญหาในเมืองกำแพงเพชรนั้นเป็นเพราะยังไม่ได้มีการบังคับจัดเป็นธรรมเนียมเก็บเงินค่าตอไม้แต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะไม่มีผู้รับทำสัมปทานป่าไม้มาทำหนังสือสัญญาที่กรุงเทพมหานคร มีแต่ผู้ตัดต้นไม้ โดยออกกล่าวกับเจ้าเมืองหรือกรมการเมือง เมื่อเจ้าเมืองหรือกรมการเมืองอนุญาตให้ตัดต้นไม้ ต้องจ่ายเงินค่าตอไม้ให้แก่เจ้าเมืองซึ่งถือเป็นประโยชน์ของเจ้าเมือง และกรมการเมือง จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2427 พระยากำแพงเพชรได้มีจดหมายลงมายังกรุงเทพมหานครว่า ได้เงินค่าตอไม้ในบริเวณ ตลอดจนของสวนหมากและวังเจ้า แขวงเมืองกำแพงเพชรเป็นเงิน 43,566 รูเปีย² จะให้แบ่งเป็นของหลวงเท่าใด³

¹ ขัมย์โหม สุนทรสวัสดิ์, การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2439 - 2475. (วิทยานิพนธ์ปริญตพหามบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 10.

² รูเปีย เป็นเงินตราของอินเดียนซึ่งรัฐบาลอังกฤษ นำมาใช้ในพม่า ในหัวเมืองภาคเหนือของไทยขณะนั้นใช้เงินบาท แต่การค้าขายมีน้อย จึงไม่ได้ใช้เงินบาท เมื่อกิจการของบริษัทป่าไม้เจริญมากขึ้น จึงเป็นทองใช้เงินบาทจึงนำเงินรูเปียเข้ามาใช้ ชาวเมืองเรียกว่าเงินแฉะ

³ เรื่องเดียวกัน.

ต่อมา หลวงชำนาญสิงขร และขุนแดงอาวุธ ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่แขวงเมือง
กำแพงเพชร ได้ขอทำสัมปทานป่าไม้ ในเขตคลองสวนหมาก คลองวังเจ้า จึงได้มีการ
ทำหนังสือสัญญาซึ่งกำหนดว่า

ให้เสียเงินค่าทอนไม้คนละ 4 รูบเป็ย ทั้งแกวเดือน 5 ซันค่าหนึ่ง เมื่อหลวงชำนาญ
สิงขรและขุนแดงอาวุธ จะทำป่าไม้ทอนไป ฎาฎิโคจะประมูลคาคอนทำป่าไม้อีกประการโค
กตองทำหนังสือสัญญาใหม่จึงจะทำโค¹

จากสารตรานี้โคระบุน วัน เดือน ปี ในการทำสัมปทานไว้ควย ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยง
การขอสัมปทานซ้ำซ้อนกัน และเพื่อเป็นการกำหนดแบบแผนในการทำสัมปทานป่าไม้ในเมือง
กำแพงเพชร ซึ่งยังไม่เคยมีมาก่อน อีกประการหนึ่ง สัญญาดังกล่าวยังทำขึ้นถึง 4 ฉบับ
และทองโคได้รับการเซ็นอนุมัติจากกรุงเทพมหานคร เสียก่อนจึงจะถือว่าถูกทอง² เพื่อให้
หลวงชำนาญสิงขร ขุนแดงอาวุธ พระยากำแพงเพชร เก็บไว้เป็นหลักฐานคนละฉบับ
ส่วนอีกฉบับหนึ่งเก็บไว้ที่กรุงเทพมหานคร

จะเห็นโคว่า การขอสัมปทานในครั้งนี้ได้มีการจัดระบบการเก็บผลประโยชน์จาก
การทำป่าไม้ให้รัดกุมยิ่งขึ้น โดยพยายามดึงอำนาจจากเจ้าเมือง และกรมการ กลับเข้าสู่
ส่วนกลางใหม่ เพราะเดิมการขอตัดไม้ในท้องถิ่นต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับเจ้าเมือง และกรมการ
จะอนุญาตหรือไม่ และผลประโยชน์ที่ได้จากป่าไม้ก็เป็นของเจ้าเมืองและกรมการที่จะแบ่ง
ปันผลประโยชน์กันเอง

¹ พหจ., ร.5. บ./2/11, สำเนาที่ 196, สารตราเจ้าพระยาจักรีถึง
พระยารามภนดรungskสงคราม และกรมการเมืองกำแพงเพชร คักราช 1249 (พ.ศ. 2430)

² พหจ., ร.5. บ.1.2/11, สารตราเจ้าพระยาจักรี ๗ คักราช 1247
(พ.ศ. 2428) หน้า 80.

ดังนั้น การปรับปรุงการขอสัมปทานในการทำป่าไม้ครั้งนี้ นับเป็นความพยายามของ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ในการจัดระบบการขอสัมปทานป่าไม้ ให้รัดกุมยิ่งขึ้นอันเป็นพื้นฐานของการจัดตั้งกรมป่าไม้ในเวลาต่อมา อีกทั้งยังได้มีส่วนช่วยให้ รัฐบาลได้รายได้จากการเก็บเงินค่าต่อไม้มากขึ้น โดยแบ่งเงินค่าต่อไม้เป็นของแผ่นดิน 2 ส่วน และเจ้าเมืองกรมการเมืองใกล้เคียง 1 ส่วน และยังช่วยมิให้เกิดปัญหาการทะเลาะวิวาทระหว่างเจ้าเมืองและผู้ขอสัมปทานอีกด้วย เพราะในสัญญาไม่มีใครระบุถึงค่าปลีที่ขอทำ ป่าไม้ไว้อย่างชัดเจน โดยให้พระพลสงครามนายคานออกไปชี้ตำบลป่าไม้ให้หลวงชำนาญ สิงขร และขุนแผนองอาจรับทราบอีกด้วย

เป็นที่ปรากฏชัดว่า แบบแผนการขอสัมปทานป่าไม้ในเมืองกำแพงเพชรนี้ ได้เริ่มทำขึ้นในปี พ.ศ. 2428 ซึ่งเป็นปีที่ปลายพระชันษัฒม์ นับว่าเป็นการทำงานที่ค่อนข้างล่าช้า เพราะตามปฏิทินได้รับการแก้ไขเสียตั้งแต่เริ่มต้น รัฐบาลก็จะมีรายได้เพิ่มขึ้นอีกมากมาย แทนที่ผลประโยชน์ส่วนนี้จะตกอยู่ในมือของเจ้าเมืองและกรมการเมือง อย่างไรก็ตาม นับเป็นความพยายามอย่างแน่วแน่ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ที่จะดัดแปลงประโยชน์ดังกล่าวกลับมาเป็นของรัฐมากขึ้นกว่าเดิม โดยไม่มีปฏิกริยาต่อต้านจากเจ้าเมืองกำแพงเพชรแต่อย่างใด

2. เมืองเชียงใหม่ การเก็บเงินค่าต่อไม้ที่เมืองเชียงใหม่เริ่มมีความสำคัญมากขึ้น ทั้งนี้เพราะกบในมังคัมอังกฤษเข้ามาขออนุญาตทำป่าไม้กันมากขึ้น จึงเกิดมีการเรียกเก็บเงินค่าต่อขึ้นเป็นครั้งแรกคือ เก็บ 1 รูเปีย นับเป็นต้นกำเนิดของการเก็บค่าต่อเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้ากาวิโลรสป่าไม้มีค่ามากขึ้น จึงได้เรียกเก็บเงินค่าต่อตันละ 3 - 5 รูเปีย¹ โดยกำหนดไม้ขนาด 8 - 10 ก้า² เสียค่าต่อในอัตรา 1 รูเปีย ไม้ขนาด 11 - 13 ก้า เสียค่าต่อ 2 รูเปีย และไม้ขนาด 14 - 16 ก้า เสียค่าต่อ 3 รูเปีย การกำหนดอัตราค่า

¹ หจข., ร.5: ม. 58/88, รายงานกรมหมื่นพิศุคปรีชากร เรื่องจัดการการค้า
ลำปาง (ร.ศ. 103)

² 1 ก้า เท่ากับ 21 เซนติเมตร

ทองคำมาถึงสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์

หลังจากการทำสัญญาเชียงใหม่ระหว่างไทย กับอังกฤษ (ซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป) เมื่อ ปี พ.ศ. 2416 แล้ว พระยานรินทรราชเสนี ได้รับพระบรมราชโองการให้ขึ้นไปเป็นข้าหลวงรักษาการประจำอยู่เชียงใหม่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ได้ขึ้นค่าทองคำทุกปีเป็น 6 รูเปีย เพื่อให้รายได้ของแผ่นดินเพิ่มมากขึ้น

ถึงแม้ว่า จะมีการเก็บเงินค่าทองคำเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แต่เงินที่เก็บได้ซึ่งเป็นผลประโยชน์ของแผ่นดินก็ไม่พอใช้ในราชการเชียงใหม่² ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจาก การเก็บเงินค่าทองคำทำได้ไม่ทั่วถึง อาทิเช่น เก็บได้ไม่ครบตามจำนวน นอกจากนั้น ผู้ขอทำสัมปทานป่าไม้อาจขอถอนเงินค่าทองออกไป³ จึงทำให้รายได้จากการจัดเก็บเงินค่าทองลดลง ภัยเหตุนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ได้ทรงปรึกษาร่วมกับพระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ซึ่งจะเสด็จขึ้นไปจักราชการที่เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2427 เห็นพร้อมกันว่า ควรเก็บเงินค่าทองคำเพิ่มขึ้น ฉะนั้น พระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร จึงเก็บค่าทองขึ้นอีกคนละ 2 รูเปีย ทุกปี ทำให้ค่าทองในขณะนั้นเป็นต้นละ 8 รูเปีย โดยเงินที่เก็บได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ด้วยกัน คือ

1. ค่าทองคำที่ลอมมาทางกรุงเทพฯ เป็นของเจ้าผู้ครองนครทั้งหมด
2. เงินค่าทองคำทางแม่น้ำสาละวิน แบ่งออกเป็น 4 ส่วน
 - ก. เป็นผลประโยชน์ของแผ่นดิน 2 ส่วน
 - ข. เป็นของเจ้าผู้ครองเมือง 2 ส่วน⁴

¹ เจ้านครเชียงใหม่องค์สุดท้าย

² หจข., ร.5. บ/1. 2/9, ใบบอกที่ 57. เรื่องพระเจ้าเชียงใหม่สัญญาจะส่งไม้ให้รัฐบาล จ.ศ. 1246, (พ.ศ. 2427)

³ หจข., ร.5. ม. 1.1/10, จดหมายจากมิสเตอร์มันท์ลงแจ้งความมายังสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426)

⁴ หจข., ร.5. ม. 16/10, รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องจัดการลำพันลำปาง, (ร.ศ. 103)

เป็นที่ปรากฏกันว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ กรมพระยานรินราชประชานุรักษ์ ทรงหาวิธีที่จะจัดเก็บเงินค่ากอไม้ให้ไถ่มากขึ้น โดยพยายามที่จะให้กระทบกระเทือนถึงผลประโยชน์ของเจ้าผู้ครองนครน้อยที่สุด เพื่อมิให้เกิดการต่อต้านรัฐบาล จึงทรงใช้วิธีที่คอยดำเนินการเป็นขั้น ๆ นับเป็นการวางรากฐานในการจัดเก็บภาษีไม้สักให้เป็นระเบียบก่อนที่จะมีการตั้งกรมป่าไม้ในเวลาต่อมา

๖. บิดาในการจัดเก็บรายได้จากเหมืองทอง

ทองคำเป็นแร่ธาตุที่มีค่าในทางเศรษฐกิจ แหล่งที่พบแร่ทองคำมากในรัชสมัยนี้ ไถ่แก่ เมืองปราจีนบุรี รัชกาลที่ 5 ทรงหวังว่า แร่ทองคำจะหารายได้ให้แก่ไทยเป็นอย่างมาก ถ้าจัดให้มีการทำเหมืองทองขึ้น อีกทั้งยังทรงปรารถนาให้เจ้านายและคนไทยรู้จักประกอบอาชีพอันแทนการรับราชการ คุ้มเหตุนี้จึงทรงสนับสนุนให้คนไทยทำสัมปทานเหมืองทอง เพื่อให้ผลประโยชน์จากการทำเหมืองทองหมุนเวียนอยู่ในมือของคนไทยด้วยกัน โดยทรงมอบสัมปทานการทำเหมืองทองที่เมืองปราจีนบุรีให้พระปรีชาภักดีการ (สาอาง อมาตยกุล)¹ ซึ่งเป็นข้าราชการที่มีศักดิ์เป็นญาติทำปรากฏว่า การทำเหมืองนี้ได้มีผู้ถวายฎีกาเมื่อ พ.ศ. 2421 ว่าพระปรีชาภักดีการได้ทารุณโหดร้ายต่อคนงานที่สร้างควม

¹ พระปรีชาภักดีการได้แต่งงานกับมิสซิส แพทนี นอกซ์ ซึ่งเป็นลูกสาวของนาย ทอมัส นอกซ์ (Thomas George Knox) กงสุลเยเนรอลอังกฤษประจำไทยเมื่อ พระปรีชาภักดีการถูกจับในข้อหาฆาตกรรมและฉ้อเงินหลวง ทำให้มิสเตอร์ นอกซ์โกรธและรู้ว่า ถ้าไม่ปล่อยตัวพระปรีชาภักดีการจะจับสมเด็จพระยามบรมมหาราชผู้รั้งราชบัลลังก์ไว้ จะใช้เรืออังกฤษระดมยิงพระนครและจะฟ้องรัฐบาลอังกฤษในเรื่องนี้ คุ้มเหตุนี้ไทยต้องส่งทูตไปชี้แจงเรื่องนี้แก่พระนางเจ้าวิกตอเรียให้ทราบข้อเท็จจริง ในที่สุดรัฐบาลอังกฤษได้เรียกตัว มิสเตอร์ นอกซ์กลับประเทศอังกฤษ และพระปรีชาภักดีการถูกถอดยศเป็นนายสาอาง อมาตยกุล ตามเดิมและถูกประหารชีวิตในคดีนี้

ไม่พอใจให้แก่พระปรีชากลการควยกรจับไปฆ่าบ้างก็จับไปขังไว้อย่างทรมาณพฤติกรรม
ของพระปรีชากลการ ถือเป็นความผิดร้ายแรงตามกฎหมาย รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่า การทำ
เหมืองทองที่เมืองปราจีนบุรีนี้ รัฐบาลโคลงทุนไปมากมายแต่ได้ทองคำกลับเข้ามาบ้าง ซึ่งไม่
คุ้มกับการลงทุน จึงโปรดให้สมเด็จพระยามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ชำระเงิน
บัญชีและสอบสวนเรื่องนี้¹

ในการสอบสวนเรื่องพระปรีชากลการ ทรงมีพระบรมราชโองการให้ สมเด็จพระ
เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ รับสั่งให้พระยาราชภักดี (ช้าง เทพหัสดิน ณ
อยุธยา) และเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติทำหน้าที่สอบสวนบัญชี โดยมีสมเด็จพระเจ้าฟ
กรมพระจักรพรรดิพงศ์ เป็นผู้กำกับตรวจอีกด้วย² นอกจากนี้ ยังรับสั่งให้พระองค์เจ้าย
ณะกรมการซึ่งมีเจ้าพนักงานกรมพระคลังมหาสมบัติ 1 คน พระยาสมบัติยาธิบดี 1 คน
นายเสนห์ 1 คน ออกไปทำการขอทองแทนพระปรีชากลการ จนกว่าจะหมดแร่ทองที่ขุดไว้
แล้ว³ อีกทั้ง ทรงโปรดให้พระองค์ทรงร่างหนังสือแต่งตั้งให้ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ศรี
สุขุมไปตรวจขอทอง เครื่องจักร ที่ใช้ในการทำเหมือง ตลอดจนวิธีการทำเหมืองในครั้งนี้

จากข้อความข้างต้นนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ มิได้
มีอำนาจในการตัดสินพระทัยเรื่องนี้ แต่ทรงมีหน้าที่ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการที่ได้รับ
มอบหมาย นับว่าพระองค์ทรงมีส่วนช่วยคิกคอปประสานงานระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง
ข้าราชการ เพื่อให้งานดำเนินไปด้วยดี ซึ่งหน้าที่นั้นย่อมมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ
คดีพระปรีชากลการจะดำเนินล่าช้าหรือรวดเร็วย่อมขึ้นอยู่กับภารกิจคิกคอปประสานงานของพระ
องค์ควยและงานดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นพระบุคคลิกส่วนพระองค์ที่เข้าสมาคมกับคนทุกชั้น
ได้ดี นับเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งทรงรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่า พระองค์เหมาะสมที่จะทำงาน
ประเภทนี้

¹ ทจข., ร.5. บ.12/1, ร.ที่ 5 พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ รัชกาลที่ 5
จ.ศ.1240 (พ.ศ. 2421)

² เรื่องเดียวกัน

³ พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 121, อ้างถึงใน อนุรัฐ สุธงษิตกรม
สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์. เล่ม 1, หน้า 170.

ระหว่างที่คณะกรรมการทำการสอบสวน วิศวกรโรงจักรบอก**ใคร่**ว่า
พระปรีชากรการไคคางเงินเดือนและค่าของ ไวนานแล้วหลายเดือน ดังความแจ้งอยู่ใน
พระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

เงินซึ่งอุบชเนียบร้องมาครั้งนี้ เป็นเงินค่าของอย่างหนึ่ง เงินเดือนอย่างหนึ่ง
พระปรีชากรไคคางไปแล้วเพียงเดือนไร ทั้งฎีกายื่นคดียังไคแล้วเพียงไคยังไม่ไคทั้งฎีกาเพียงไค
ใหญ่านุทรงสั่งให้เจ้าพนักงานคุดังสอบสวนฎีกาเก่าใหม่แล ดูว่าจะสอบสวนพระปรีชากรไคไร
ก็ให้เร่งสอบสวนเสีย แล้วให้จ่ายเงินให้แก่นชเนียบไปตามที่เขาคางอยู่ที่ไคใน 2 วันนี้¹

จากหลักฐานข้างต้นนี้แสดงว่า การทำงานของฝ่ายพนักงานพระคลังมหาสมบัติปกติ
คงจะล่าช้าไม่ทันพระราชหัตถ์รัชกาลที่ 5 เสมอ จึงทรงกำชับให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา
กรมพระยานวรวรวิชัยเร่งสอบสวน โดยเฉพาะ เรื่องเงินที่คางวิศวกรนั้นให้ชำระเสร็จ
ภายใน 2 - 3 วัน การสั่งงานครั้งนี้ ไคสะท้อนให้เห็นของว่างระหว่างวัยของรัชกาลที่ 5
และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยานวรวรวิชัย ซึ่งทรงมีพระชนมายุ 59 พรรษาแล้ว
ย่อมจะปฏิบัติงานด้วยความพระทัยเย็น อันเป็นลักษณะของพระองค์ จึงไม่ทันพระราชหัตถ์
รัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นคนหนุ่มและตื่นตัวในการทำงาน ทำให้รู้สึกว่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา
กรมพระยานวรวรวิชัย ทรงปฏิบัติงานไม่รวดเร็วเท่าที่ควร อันเป็นสาเหตุให้ รัชกาลที่ 5
มีพระราชหัตถเลขามาเร่งและเตือนมอญ ๆ

ในที่สุดมา คณะตุลาการพระคลังมหาสมบัติ ไคตัดสินให้บริวาร**พระปรีชา**
กรการเพราะขอเงินหลวงและพักคนคาย² หลังจากที่รัชกาลที่ 5 ทรงให้บริวารพิชัยสมบัติของ
พระปรีชากรการไคประมาณ 2 เดือน จึงมีเจ้าหน้รายอื่น ๆ มาฟ้องเรื่องพระปรีชากรการ
เป็นหนี้คนมากมาย อาทิเช่น หางมาแลมยุเลียน ฟ้องว่า พระปรีชากรการ ไคเอาของมาจาก

¹ พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 118, อ้างถึงใน ธีรรัฐติ สุทธิสงคราม,
สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยานวรวรวิชัย เล่ม 1, หน้า 167.

² พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย ฉบับที่ 160; อ้างถึงใน ธีรรัฐติ สุทธิสงคราม,
สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยานวรวรวิชัย เล่ม 2 หน้า 27.

ทางและยังไม่ได้อายเงิน ในที่สุด คุณาการได้ตัดสินว่า "ให้โจทก์สามบาทได้แล้วให้หม่อมฉัน¹
ผู้เป็นจำเลยไขคดีของทนายสาวางเอามาแล้วก็ยังไม่ได้คดี ทนายสาวาง² ยังไม่ได้รับ
สิ่งของมา แทะทางอ่าวว่าได้สิ่ง เมื่อนายทนายสาวางได้แล้ว จะใช้เงินตามบัญชีที่นายทนาย
ตั้งมาทั้งสิ้น. . ."³

อันที่จริง การรับราชบาทพระปรีชากลการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
มิได้เป็นการผิดกฎหมายแต่อย่างใด เพราะลักษณะการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช
พระมหากษัตริย์มีอำนาจในการรับราชบาท แต่การที่พระองค์ทรงยอมรับ ตามคำตัดสิน
อาจเป็นเพราะทรงเป็นกษัตริย์สมัยใหม่ จึงยอมรับตามกฎหมายที่บังคับใช้สำหรับประชาชน
ที่กำหนดให้ การรับทรัพย์สินของจำเลยจะต้องคิดประกาศไว้ที่ศาล เพื่อให้ผู้อื่นทราบเป็นระยะ
เวลาหนึ่งเสียก่อน เมื่อครบกำหนดจึงจะทำการรับทรัพย์สินได้ แต่การที่จะให้พระองค์เป็นผู้
ขึ้นแทนพระปรีชากลการนั้น พระองค์ไม่เห็นด้วย ดังปรากฏอยู่ในพระราชปรารภตอนหนึ่งว่า

ซึ่งพระตุลาการตัดสินดังนี้ เป็นการลบล้างหมายประกาศ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
ศุวีศุริยวงษ์ ซึ่งโคกตั้งขึ้นไว้เป็นกฎหมายสำหรับแผ่นดิน แต่ปี มะโรง เอกศก ฤาปีมะเมียโทศก
วาใครจะสั่งสิ่งของใหม่หนึ่งสี่ชอกกัน ถ้าไม่มีหนังสือชอกกันจะไม่รับชำระ⁴

แต่คณะตุลาการพระคลังมหาสมบัติกลับมามีมติตัดสินอย่างง่าย ๆ โดยขาดการตรวจสอบ
หลักฐานให้แน่นอน จึงเท่ากับเป็นการฝ่าฝืนกฎหมายเดิม และตั้งกฎหมายใหม่ขึ้นมาแทน
จะเห็นได้ว่า การชำระคดีค่อนข้างใช้วิธีที่ล้าสมัย เพียงแต่ให้โจทก์สามบาทเชื่อทันที
ซึ่งเป็นวิธีที่ไม่ถูกต้อง ควรจะมีการสืบพยานหลักฐานให้ได้ข้อเท็จจริงเสียก่อนจึงค่อยตัดสิน
คดีนี้จึงเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงการขาดประสิทธิภาพในการทำงานของพนักงานตุลาการ
แม่แต่รัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระสมกับการขาดความยุติธรรมของเจ้าหน้าที่

1 หม่อมฉัน หมายถึง รัชกาลที่ 5

2 อายสาวาง หมายถึง พระปรีชากลการ

3 เรื่องเดียวกัน

4 เรื่องเดียวกัน

แต่พระองค์ทรงมีลิตธิ์แสดงความคิดเห็น ซึ่งถ้าเป็นสามัญชนก็คงต้องยอมรับคำพิพากษาจากศาลเป็นแน่นอน

อย่างไรก็ตาม การตัดสินของตุลาการในครั้งนี ทำให้รัชกาลที่ 5 ยอมคืนทรัพย์สินสมบัติของพระปรีชาสงครามที่ทรงริบไว้ เพื่อให้ตุลาการนำไปใช้หนี้แก่เจ้าหนี้รายอื่น ๆ ถึงกระนั้นก็ตาม รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เป็นเชิงประชดประชันว่า "ถ้าทรัพย์สินสมบัติอย่างนี้อาจไม่พอที่จะใช้ก่อให้พระองค์ท่าน¹ และตระกูลการออกเงินให้ อย่าให้หม่อมฉัน² ผู้ซึ่งขาดทุนมากของออกเนื้อของตัวเองใช้เลย ไม่ยอมตามกฎหมายใหม่แล้ว ขอท่านตระกูลการได้เป็นที่พึ่งแก่สัตว์ผู้ยากด้วย"³

การตัดสินผิดพลาดในครั้งนี้เป็นสิ่งพิสูจน์ให้เห็นความบกพร่องในการปฏิบัติหน้าที่ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ในฐานะที่เป็นหัวหน้าคณะตุลาการพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งอาจเป็นเพราะทรงขาดความพิถีพิถันในการตรวจสอบคำพิพากษาทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงผานงานทางด้านการศึกษามานานจนกระทั่ง ทรงมีพระชนมายุถึง 59 พรรษาแล้ว ประสบการณ์ในการทำงานด้านนี้ก็มีมากขึ้น จึงไม่อาจจะเกิดความผิดพลาดในการตัดสินคดีได้อีก โดยเฉพาะคดีนี้เป็นคดีที่สำคัญมาก เพราะนอกจากจะทำให้รัฐบาลเสียผลประโยชน์จากการทำเหมืองทอง อันเป็นรายได้สำคัญแล้ว ยังต้องจ่ายเงินใช้หนี้แทนพระปรีชาสงครามให้แก่โจทก์ผู้ฟ้องซึ่งเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ประกอบด้วย มิสเตอร์ นอกซ์ ซึ่งเป็นกงสุลอังกฤษประจำไทย ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับคดีนี้ด้วย เพราะพระปรีชาสงครามเป็นลูกเขยของท่าน ทั้งยังใช้อำนาจบีบบังคับให้ไทยปล่อยตัวพระปรีชาสงคราม ดังนั้น การตัดสินคดีที่ขาดความรอบคอบ อาจจะทำให้คดีบานปลายเป็นเรื่องทะเลาะกันระหว่างรัฐบาลไทยกับกงสุลอังกฤษและกงสุลฝรั่งเศสได้

¹ พระองค์ท่าน หมายถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

² หม่อมฉัน หมายถึง รัชกาลที่ 5

³ เรื่องเดียวกัน

จึงอาจกล่าวได้ว่า การจัดเก็บรายได้ของรัฐบาลในระยะเวลาที่พระองค์ดำรงตำแหน่งอยู่นั้น นับเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการปรับปรุงวิธีการจัดเก็บรายได้ที่สำคัญ จึงยากที่จะดำเนินการให้รวดเร็วและมีประสิทธิภาพได้ เพราะเป็นการเปลี่ยนการเก็บเงินจากระบบเก่ามาเป็นระบบใหม่ ผู้ที่ได้รับความกระทบกระเทือนจากการจัดเก็บเงินด้วยวิธีการใหม่นี้ ย่อมจะมีเป็นจำนวนมาก ซึ่งอาจสร้างความไม่พอใจให้แก่ผู้ที่เสียผลประโยชน์ อันอาจนำไปสู่ความแตกแยกและความวุ่นวายในแผ่นดินได้ ฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงวิธีการจัดเก็บรายได้ใหม่นี้จะสำรวจใจของอาศัยความอดทน คอยทำไปทีละเล็กละน้อยด้วยความระมัดระวัง การปรับปรุงวิธีการเก็บเงินให้ทันสมัยจึงสะท้อนให้เห็นเมตตาของพระองค์ที่จะถึงผลประโยชน์ของรัฐมาจากเจ้านาย ขุนนางและหน่วยงานต่าง ๆ ใหญ่มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยปราศจากปฏิกริยาต่อต้านจากเจ้าเมืองและกรมการเมืองแต่อย่างใด

รายจ่ายของแผ่นดิน

ในทศวรรษสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเบิกจ่ายเงินของแผ่นดินค่อนข้างสับสน ทั้งนี้เพราะ การเบิกเงินขาดการจัดระเบียบแบบแผนที่แน่นอน ประกอบกับรัฐบาลไม่สามารถเก็บภาษีอากรให้ได้ผลเต็มที่ดังที่ตกลงมาแล้วในตอนต้น ภาษีอากรจึงติดค้างอยู่มากมาย อันเป็นเหตุให้ เงินในกรมพระคลังมหาสมบัติไม่พอจ่ายในราชการต่าง ๆ รวมทั้งที่จะจ่ายเป็นเบี้ยหวัด เงินเดือนข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนด้วยเหตุนี้ การจ่ายเงินของแผ่นดินได้กลายเป็นปัญหาสำคัญอย่างหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงเผชิญและหาทางแก้ไขในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ ดังจะเห็นได้จากผลงานที่สำคัญของพระองค์ ซึ่งพอจะแบ่งออกได้ดังนี้

ก. การจัดระเบียบการจ่ายเงิน

ปัญหาที่เกิดจากการจ่ายของแผ่นดินนั้น มีผลมาจากกรมพระคลังมหาสมบัติยังไม่มีการจัดระเบียบการเบิกเงินให้เรียบร้อย การเบิกจ่ายเงินจึงขึ้นอยู่กับความสะดวกของหน่วยงานต่าง ๆ ที่พอใจเบิกเป็นเงินหรือสิ่งของก็ได้ และจะเบิกจากหน่วยงานใดขึ้นอยู่กับความถนัดของส่วนราชการนั้น ๆ อาทิเช่น เงินเบิกจากพระคลังมหาสมบัติ **เหล็ก** และไม่เบิกจากพระคลังในขวา¹ บางหน่วยงานขอเบิกเงินไปซื้อเอง ส่วนน้ำมัน ฟืน เบิกจากพระคลังอื่น ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีหน่วยงานอีกเป็นจำนวนมากที่ใช้วิธีเบิกเงินไปซื้อหรือเบิกเป็นสิ่งของก็มี² ควดยเหตุที่การเบิกจ่ายเงินแผ่นดินขาดกฎเกณฑ์แน่นอน ทำให้พระคลังมหาสมบัติไม่สามารถกำหนดครายจ่ายของแผ่นดินในแต่ละปีได้

ฉะนั้น รัชกาลที่ 5 จึงทรงปรึกษาร่วมกับสมเด็จพระเจ้าพ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ และเสนาบดีท่านอื่น ๆ เห็นพร้อมกันว่า ควรจะมีการจัดระเบียบการจ่ายเงินให้รัดกุมมากขึ้น จึงทรงออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการเบิกเงิน เมื่อปี พ.ศ. 2418 มีสาระสำคัญคือ กรมต่าง ๆ ซึ่งจะเบิกเงินประจำเดือนเมื่อถึงปลายปี ให้เจ้ากรมหรือผู้ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานในการนั้น คิดประมาณเงินว่าในกรมของตนจะใช้เงินเดือน ๆ ละเท่าไร และรวมเป็นเงินตลอดปีเท่าไร ให้นำมาทูลเกล้าฯ ถวายพระคลังมหาสมบัติ เพื่อเจ้าหน้าที่พระคลังมหาสมบัติจะได้นำขึ้นกราบทูลรัชกาลที่ 5 ทอไป³

การออกพระราชบัญญัตินี้ จึงเท่ากับเป็นการริเริ่มการจัดงบประมาณแผ่นดินแบบสมัยใหม่ โดยให้หน่วยงานต่าง ๆ กะงบประมาณรายจ่ายประจำปีในกรมของตนอย่างกว้าง ๆ เพื่อที่รัฐบาลสามารถนำไปจัดเป็นงบประมาณของแผ่นดินได้ อันมีส่วนช่วยให้กรมพระคลัง

¹ พระคลังในขวา มีหน้าที่ในการจัดซื้อของสำหรับงานโยธาเพื่อจ่ายให้แก่ราชการ

² พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507), หน้า 208.

³ เรื่องเดียวกัน

มหาสมบัติทราชมรายจ่ายประจำปีของประเทศและสามารถกะงบประมาณรายจ่ายได้สมคูลย์กับรายรับจ่ายยิ่งขึ้น นอกจากนี้รัฐบาลสามารถวางโครงการที่จะพัฒนาประเทศให้เหมาะสมกับรายได้ของรัฐอีกด้วย และเพื่อให้การเบิกจ่ายเงินของหน่วยงานต่าง ๆ เป็นไปอย่างราบรื่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงแต่งตั้งให้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมพระยาบวรราชมปรปกษ์ ในฐานะอธิบดี หรือรักษาการพิพัฒน์ เป็นประธานในการจ่ายเงินแผ่นดิน มีรองอธิบดี¹ ช่วยวาราชการ และมีเจ้าพนักงานใหญ่อีก 5 นาย คือ ปลัดอธิบดีคนนาย 1 เจ้าพนักงานบัญชีกลางนาย 1 เจ้าพนักงานบัญชีรับเงินนาย 1 เจ้าพนักงานบัญชีจ่ายเงินนาย 1 เจ้าพนักงานเก็บเงินนาย 1 และให้มีเจ้าพนักงานเป็นรองเจ้าพนักงานใหญ่อีก นายละ 1 คน²

ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมพระยาบวรราชมปรปกษ์ จึงมีอำนาจหน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติและสะท้อนให้เห็นบทบาทของพระองค์ในการจัดระเบียบการปฏิบัติงานภายในกรมพระคลังมหาสมบัติเพื่อให้ระบบการเงินภายในประเทศมีระเบียบแบบแผนมากขึ้น

ถึงแม้พระราชบัญญัตินี้จะกำหนดอำนาจหน้าที่ของเจ้าพนักงานไว้แล้ว แต่การปฏิบัติงานยังคงประสบกับอุปสรรคมากมาย อาทิเช่น เจ้าพนักงานปฏิบัติหน้าที่ไม่เป็นไปตามขั้นตอนของการจ่ายเงินดังปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่ทรงปรึกษากับพระองค์เมื่อ พ.ศ. 2425 ว่า " . . . วิธีที่จ่ายเงินอยู่ทุกวันนี้ เจ้าพนักงานบัญชีกลางรับแทนตำแหน่งเจ้าพนักงานผู้ตรวจตอรับการตามพระราชบัญญัติเพิ่มเติมนั้นหลายอย่าง เป็นผู้นำใบสั่งจ่ายให้หมอบฉัน³

¹ รองอธิบดี ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี

² กระทรวงการคลังครบรอบ 100 ปี (4 เมษายน 2518) (พระนคร. กองการพิมพ์สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล, 2518) หน้า 61

³ หมอบฉันหมายถึงถึง รัชกาลที่ 5

สิ่งที่ยังไม่ถูกต้องตามธรรมเนียม. . . ๑

จากข้อความที่ยกมาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าการเบิกจ่ายเงินในขณะนั้น ได้มีการริเริ่มการจัดทำบัญชีรายจ่าย รวมทั้งการตรวจสอบบัญชีใหญ่ถูกต้องตามจำนวนเงินอีกด้วย เพื่อให้การเบิกจ่ายเงินรัดกุมมากยิ่งขึ้น อันเป็นการป้องกันมิให้การเงินของแผ่นดินรั่วไหล แต่การที่เจ้าพนักงานปฏิบัติงานไม่ถูกต้องตามระเบียบการเบิกจ่ายเงินกล่าวคือ เจ้าหน้าที่บัญชีกลางทำงานแทนผู้ตรวจสอบบัญชี และยังทำหน้าที่นำใบขอเบิกเงินขึ้นทูลเกล้าถวายรัชกาลที่ 5 อีกด้วย จึงทำให้ดูเหมือนว่าเจ้าหน้าที่บัญชีกลางทำงานฝ่ายเดียว อันเป็นการเปิดโอกาสให้หาผลประโยชน์ในหมู่ของตนได้มากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้รัชกาลที่ 5 จึงขอให้สมเด็จพระพันปีหลวง จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แกไขพระราชบัญญัติข้อนี้เสียใหม่ โดยให้เจ้าพนักงานใหญ่เป็นผู้ดูแลการจ่ายเงินด้วยการนำใบสั่งจ่ายเงินขึ้นทูลเกล้าถวายรัชกาลที่ 5 เพื่อให้ทรงอนุมัติในเวลาออกวาราชการทุกวัน นอกจากนี้ยังให้เจ้าพนักงานบัญชีเป็นเพียงผู้ตรวจสอบบัญชีทั้งในคานารายรับและรายจ่าย²

เป็นที่น่าสังเกตว่า อำนาจในการสั่งจ่ายเงินขึ้นสุดท้ายอยู่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว และการอนุมัติให้เบิกเงินใดกระทำได้อย่างรัดกุมมากขึ้น ทั้งนี้เพราะต้องผ่านการตรวจสอบจากเจ้าพนักงานตรวจสอบบัญชีว่าจำนวนเงินที่ได้นำมาใช้จ่ายในโครงการต่าง ๆ ที่เสนอมาจริงหรือไม่ ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิดการใช้เงินผิดประเภท และเป็นการป้องกันการทุจริต ฉะนั้นการเบิกจ่ายเงินแต่ละครั้งต้องอยู่ในความควบคุมของสมเด็จพระพันปีหลวง จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกด้วย นับเป็นความรับผิดชอบอย่างสูงต่อการเงินของแผ่นดิน เพราะหน้าที่ที่ทรงได้รับมอบหมายต้องอาศัยความซื่อสัตย์ในการทำงานอันเป็นการสะท้อนให้เห็นความไว้วางใจให้รัชกาลที่ 5 ทรงมีต่อพระองค์

¹ พระราชกฤษฎีกาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 255, อ้างถึงใน รัฐพิธีสุโขทัยสงคราม, สมเด็จพระพันปีหลวง จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. เล่ม 2, หน้า 144.

การแก้ไขขั้นตอนของการเบิกเงินแผ่นดินดังกล่าวนั้น เป็นการจัดทำบัญชีตามแบบสมัยใหม่ทุกประการ และรัฐบาลสามารถที่จะจัดงบประมาณรายจ่ายให้สอดคล้องกับรายได้ของรัฐได้ ง่ายขึ้น และเป็นการแก้ภาพพจน์ของเจ้าหน้าที่กรมพระคลังมหาสมบัติที่ทำงานบกพร่องในหน้าที่ของตน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงเห็นด้วยกับรัชกาลที่ 5 ในการออกกฎหมายใหม่เกี่ยวกับการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่กรมพระคลังมหาสมบัติว่า

ถ้าเจ้าพนักงานผู้ใดทำราชการไม่ตามพระราชบัญญัติไม่ว่าเป็นการเหลือกำลังแล้ว ใหลาออกใต้อะไรไม่เป็นความผิดกฎเป็นการเสียตัวเป็นถาวรเสียไปคอยเห็นวากวลิ่งของตัวจะทำการไปไม่ใคร่เหลือกำลังก็ตองร้องเรียนต่อผู้ใหญ่ ถ้าผู้ใหญ่เห็นสมควรจะให้ออกใต้ออกใต้อะไรให้เจ้าพนักงานตรวจตราเจ้าพนักงาน ผู้ที่ไม่ประกอบกิจการตามพระราชบัญญัติ ถ้าเห็นผู้ใดในตำแหน่งที่ต่ำกว่าอธิบดี รองอธิบดีแล้ว ใหลงข้อปรึกษากันยื่นอธิบดีตามอย่างที่ว่ามาแล้ว 1

การที่ฐานะการคลังของประเทศทรุกโทรมลงจนทำให้เกิดข้าวลือขึ้น อาจเป็นเพราะสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ มิได้ควบคุมการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงานที่กรมพระคลังมหาสมบัติเพราะทรงมีหน้าที่ดูแลราชการในพระราชสำนักด้วย ฉะนั้นระเบียบในการเบิกเงิน จึงพยายามจัดให้รัดกุมอย่างจริงจัง โดยให้เจ้าพนักงานถวายรายงานต่อพระองค์อย่างละเอียด จนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้าย คือกราบทูลให้รัชกาลที่ 5 ทรงอนุมัติ² การเบิกจ่ายที่ขอและมิเช่นนั้นมากมายนี้ ย่อมเป็นสาเหตุทำให้การเบิกเงินเกิดความล่าช้าจนเป็นข้าวลือขึ้นได้ ซึ่งวิธีการเบิกเงินดังกล่าวรัชกาลที่ 5 ทรงหวังคิดว่า

คอยแตกอนไครองมาหลายครั้งแล้ว ขอให้จัดการจ่ายเงินอยู่ให้ทองสั่งหลายทอด หลวยครวณัก จึงทูลเตือนเป็นครั้งที่ 3 ฤๅ 4 ให้ช่วยใหลพูนความลำบาก และใหลการเป็นไปเรียบร้อยจะใหลไม่เป็นที่ติใหลขึ้น แลกับที่ใหลควรูเสีย จะใหลใหลองเสียคอย ใหลเห็นใหลจัดการใหล แลแล้วใหลเลิกรรรมใหลเนยที่ใหลเป็นใหลแพ้ใหลเสียใหลใหลองใหลน้อยใหลปลา ๆ . . . 3

1 เรื่องเดียวกัน
2 เรื่องเดียวกัน
3 พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 693, อ้างถึงใน รัฐธรรมนูญสังกราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์, เล่ม 7, หน้า 34-35

อันที่จริงการ เบิกจ่ายเงินที่พระองค์จัดทำขึ้นอาจจะเป็นเพราะการเงินเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ต้องจัดทำด้วยความระมัดระวังและรอบคอบ เพราะถ้าหากความรอบคอบจะเป็นหนทางนำไปสู่ความผิดพลาดและการฉ้อราษฎร์บังหลวงได้ จึงทรงคิดป้องกัน การทุจริต โดยตราจกชั้นตอนการ เบิกจ่ายไว้อย่างซับซ้อนมากเกินไป จึงทำให้การ เบิกจ่ายเงินค่อนข้างยุ่งยากและล่าช้าเกินความจำเป็นในบางกรณี

อนึ่งการที่พระองค์ทรงปฏิบัติงานเรื่องการ เบิกจ่ายล่าช้าในครั้งนี้ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรง คำทนิพระองค์ว่า

การซึ่งเงินค้างอยู่กับเจ้าภานายอากรทั้งนี้ เป็นความผิดของอธิบดี¹ รองอธิบดี² และเจ้าพนักงานบัญชีกลาง³ ซึ่งทอดธุระเพิกเฉยเสียหาเร่งรัดให้คลอกไปไม่ เมื่อจะว่าโดยทรงแล้ว ท่านอธิบดีทั้งปวงได้เงินเดือนสบายอยู่แล้ว ก็หาอยากจะได้เป็นการชักใจแก่ผู้ใดไม่และไม่อยากจะรู้และจะไต่ถามการรอนการเห็นอันใด เป็นแต่จะหาความสุขใส่ตนไปถ่ายเดียว ความรอนใจอันใดจะมี ก็มีอยู่แก่ผู้ที่เจ้าพนักงานไม่เร่งเงินให้แต่ยังช้าต้องเสียเงินเลี้ยงเจ้าพนักงานไว้สำหรับเปล่าๆ ถ้าเป็นดังนี้ไม่แก้ไขอันใดได้ต่อไปเห็นจะต้องของเงินเดือนท่านอธิบดีทั้งปวงให้ค้างไว้ จ่ายต่อเมื่อใช้หนี้เขาหมดแล้วบ้าง จะใคร่รู้ดีกว่าไต่ถามกันเสียด้วยกัน . . . 4

หลังจากที่พระองค์ทรงได้รับการศาลโทษแล้ว ได้ทรงพยายามหาทางแก้ไข แต่ปัญหาดังกล่าวก็มีไต่ถามสืบไปจะเห็นได้จากปี พ.ศ. 2427 รัชกาลที่ 5 ทรงเสนอแนะให้พระองค์แก้ปัญหาเหล่านี้ด้วยวิธีการให้พระองค์กำกับและตัดเงินเดือนเจ้าพนักงานให้คอยเร่งรัดการส่งเงินของเจ้าภานี้เสมอๆ รวมทั้งให้ใช้วิธีการจับกุมตัวเจ้าจำนวนมาเร่งเอา

¹ อธิบดี หมายถึง สมเด็จเจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

² รองอธิบดี หมายถึง สมเด็จเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์

³ เจ้าพนักงานบัญชีกลาง หมายถึง สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

⁴ พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 310, อ้างถึงใน ธีรฤทธิ สุทธิสงคราม สมเด็จเจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์, เล่ม 3, หน้า 78.

เงิน และเพื่อให้การเบิกจ่ายเงินเร็วขึ้นในกรณีที่ต้องใช้เงินเป็นการด่วน จะอนุญาตให้ทำใบยืมเงินจากกรมพระคลังมหาสมบัติได้¹

ถึงแม้ว่ารัชกาลที่ 5 จะทรงเสนอแนะวิธีการแก้ไขปัญหาการเงินแก่พระองค์แล้ว แต่วิธีการดังกล่าวเป็นการแก้ไขปัญหามากกว่าการแก้ที่ต้นตอ ทั้งนี้เพราะในระยะเวลาดังกล่าว เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการจัดระบบการเงินของประเทศเป็นแบบสมัยใหม่ ประกอบกับปัญหาซึ่งเกิดจากพระองค์ไม่สามารถเก็บภาษีได้ตรงตามกำหนด รวมทั้งการเบิกจ่ายเงินเป็นไปอย่างล่าช้า นั้น อาจมีสาเหตุมาจากเจ้าพนักงานของกรมพระคลังมหาสมบัติ ขาดความสนใจในการเร่งรัดผลประโยชน์ของประเทศในขณะเดียวกันพระองค์เองก็ทรงมีพระชนมายุ 65 พรรษา ซึ่งนับว่าทรงพระชรามากแล้ว การกระตือรือร้นที่จะกระตุ้นให้เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานอย่างจริงจังก็อาจลดน้อยลงไปด้วย จึงทำให้ปัญหาดังกล่าวยืดเยื้อไปจนกระทั่ง พระองค์สิ้นพระชนม์ในเวลา 2 ปีต่อมา

ข. การริเริ่มระบบเงินเดือน

ลักษณะ ระบบราชการไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใช้วิธีการตอบแทนการปฏิบัติงานของข้าราชการ โดยพระมหากษัตริย์จะทรงพระราชทาน " เบี้ยหวัด " ให้เป็นรายได้ด้วยการเก็บชั๊กส่วนจากภาษีอากรตามกรมต่างๆ แต่ในรัชสมัยนี้ รัชกาลที่ 5 ได้ปรับปรุงระบบการตอบแทนข้าราชการใหม่ โดยพระราชทานเป็นเงินเดือนเหมือนอย่างประเทศสมัยใหม่นิยมใช้กันอยู่และในฐานะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวังและกรมพระคลังมหาสมบัติที่งานด้านนี้จึงเป็นงานที่ต้องรับผิดชอบโดยตรงของพระองค์ที่จะต้องจัดระเบียบแบบแผนของการจ่ายเงินเดือนให้มีความถูกต้องที่แน่นอน ซึ่งหน้าที่นี้ได้สะท้อนให้เห็นผลงานที่สำคัญซึ่งพอจะแยกออกได้ดังนี้

¹พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 712, อ้างถึงใน ผนัฎฉิ สุทธิ สงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์, เล่ม 7, หน้า 57.

1. การจ่ายเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์

สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยปกติจะได้รับส่วนแบ่งผลประโยชน์ที่เป็นเงินภาษีอากรชั้นกรมต่างๆ มากน้อยต่างกันไปตามพระฐานะ ทั้งนี้เพราะพระศาวังศ์ส่วนใหญ่มิได้ประกอบอาชีพ ด้วยเหตุนี้พระเจ้าแผ่นดินจึงให้ความช่วยเหลือด้วยการพระราชทานเงินปีให้เรียกว่า "เบี้ยหวัด" ฉะนั้นการจ่ายเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์ทุกปีจึงเป็นหน้าที่ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาบวรราชปักษ์ ในการจัดจำนวนเงินให้เพียงพอทั้งฝ่ายวังหน้าและวังหลวง ดังปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทรงมีไปถึงพระองค์ว่า "เงินเบี้ยหวัดข้างใน 20000 ซึ่ง นับกำหนดจะแจกวันขึ้น 11 ค่ำ ให้ส่งมาเสีย ให้ทันกับเบี้ยหวัดวังหน้า 2000 ซึ่ง . . ." ¹

จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาบวรราชปักษ์ จัดทำบัญชียอดเงินเดือนของพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหมดพร้อมทั้ง เบิกเงินจำนวนดังกล่าวถวายรัชกาลที่ 5 ให้ทันตามกำหนดแจกเบี้ยหวัด ซึ่งในบางครั้งอาจประสบอุปสรรค เพราะเงินในท้องพระคลังจำเป็นต้องสำรองไว้ใช้จ่ายในกิจการต่างๆ มากมายและยังต้องจ่ายเป็นเงินเดือนของข้าราชการอีกด้วย ฉะนั้นการจ่ายเบี้ยหวัดอาจล่าช้าไปบ้าง อาทิเช่นในปี พ.ศ. 2424 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า ". . . ด้วยเบี้ยหวัดก้าวเข้ามาถึงเดือนอ้าย ถ้ารอช้าไปจะเป็นที่เดือดร้อน แจกเสียในวันจันทร์ ธรรม 6 ค่ำ เดือนนี้ก็ได้ ให้ท่านทรงสั่งการเสียให้ตลอด. . ." ²

จึงอาจกล่าวได้ว่า พระองค์มีบทบาทในการจัดเบี้ยหวัดให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ให้เป็นไปตามพระราชโองการ นับเป็นความรับผิดชอบอย่างสูงต่อ เงินเดือนของบรรดาเจ้านาย อีกทั้งยังเป็นการแบ่งเบาพระราชภารกิจในการแจกเงินเดือนพระศาวังศ์ให้เป็นไปอีกด้วย

¹พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 52, อ้างถึงใน อนุวัติ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาบวรราชปักษ์. เล่ม 1, หน้า 80.

²พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย, ฉบับที่ 223, อ้างถึงใน อนุวัติ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาบวรราชปักษ์. เล่ม 2, หน้า 101.

2. การจ่ายเงินเดือนข้าราชการ

การริเริ่มจ่าย "เงินเดือน" แทนเบี้ยหวัด เป็นผลมาจากการจัดระเบียบการคลังของประเทศใหม่ในรัชสมัยนี้ เพราะแต่เดิมการรับราชการของขุนนางจะได้รับค่าตอบแทนเป็นเบี้ยหวัดและผลประโยชน์บางส่วนที่ได้มาจากการเก็บภาษีอากรของหน่วยงานต่างๆ หลังจากการจัดตั้งบริหารราชการพัฒนาแล้ว ทำให้มีการควบคุมการเก็บภาษีอากรอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น รวมทั้งเป็นการปรับปรุงการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงานให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น อาทิเช่น ต้องมาทำงานที่สำนักงานทุกวัน เพื่อเป็นการป้องกันการทุจริตต่อหน้าที่ เพราะแต่เดิมการทำงานเกี่ยวกับภาษีอากรจะทำที่ใดก็ได้ ย่อมทำให้เจ้าพนักงานแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวได้ง่าย ฉะนั้นพระราชบัญญัติบริหารราชการพัฒนาทำให้เจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้องในการจัดเก็บภาษีอากรจึงถูกตัดผลประโยชน์ออกไป รัชกาลที่ 5 จึงพระราชทานเงินเดือนให้กับเจ้าพนักงานเหล่านั้นแทน นับเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเกี่ยวกับระบบราชการทหารและพลเรือนในขณะนั้น ด้วยเหตุนี้การจ่ายเงินเดือนข้าราชการจึงเป็นหน้าที่ของพระองค์ที่จะต้องนำ สনอต่อรัชกาลที่ 5 เพื่อให้ทรงอนุมัติก่อนจึงจะเบิกจ่ายเงินเดือนได้ อาทิเช่น สมเด็จเจ้าฟ้าฯ ท้าวมาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์กราบทูลเรื่องเงินเดือนทหารในกองพระยาราช เพื่อให้รัชกาลที่ 5 ทรงกะจำนวน ซึ่งปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาเมื่อปี พ.ศ. 2426 ว่า

ด้วยทรงจกหมายมาด้วยเรื่องเงินสำหรับทัพ และเงินเดือนทหารในกองพระยาราชไภทรายแล้วแต่ก่อนเคยให้เท่าใดจำไม่ได้ คนไม่ทัน แต่คราวนี้เห็นว่าคนน้อยเพียง 20 ซึ่ง ก็พอ เมื่อไม่พอใช้ก็ต้องใช้เงินส่วนตัวเอง เงินเดือนทหารแต่ก่อนเคยเบิกดวงหน้า 2 เดือนบ้าง 3 เดือนบ้าง ก็ให้ส่งไปตามที่ตกลงตามเคย . . . 1

¹ หจข., ร.5 ม.1.2/8, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จเจ้าฟ้าฯ ท้าวมาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426)

จากข้อความที่ขกมานี้แสดงว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาพิชัยกร เป็นผู้ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ ให้การจ่ายเงินเดือนทหารเป็นไปอย่างเรียบร้อย ซึ่งการจ่ายเงิน จำนวนมากๆ ต้องมีความละเอียดถี่ถ้วนในการทำบัญชีเบิก และจ่ายให้จำนวนยอดเงินตรงกันเพื่อป้องกันมิให้เงินสูญหาย

สำหรับข้าหลวงไปตรวจราชการตามหัวเมืองต่างๆ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาพิชัยกร ทรงมีหน้าที่เบิกเงินจ่ายล่วงหน้าและดำเนินงานราชการก็ต้องยั้งระยะเวลาออกไป พระองค์จะต้องส่งเรื่องราวขอ เบิกเงินในหัวเมืองที่ข้าหลวงไปตรวจราชการ ให้เป็นผู้จ่ายแทน อาทิเช่น หม่อมเทวาธิราชมีจดหมายมาทูลเดือนขอให้หัวเมืองจ่ายเงินให้แทนเงินเดือน ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงมีรับสั่งให้พระองค์มีตราบังคับให้หัวเมืองจ่ายเงินแทน¹

จึงเป็นที่ปรากฏว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาพิชัยกร ทรงมีหน้าที่สั่งงานระหว่างส่วนราชการกับเจ้าเมืองต่างๆ เพื่อมิให้เกิดการผิดพลาดในเรื่องการรับเงินเดือนของข้าหลวง ซึ่งถือเป็นความรับผิดชอบในหน้าที่อีกประการหนึ่ง นอกจากนี้ ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระประสงค์จะเลื่อนตำแหน่งขุนนางผู้ใดจะทรงทูลให้พระองค์ทราบ เพื่อพระองค์จะได้จัดเงินเดือนตามตำแหน่งที่ขุนนางได้รับ ดังปรากฏในกระแสพระราชดำริว่า

เงินเดือนพระยามนตรีสุริยวงศ์นั้น แทนที่พระยาราชสัมภารากร พระศรีภรรยาสาสน แทนที่เจ้าเขมม สัตริยาภุช เมื่อพระยาราชสัมภารากร เจ้าเขมม สัตริยาภุช ยังอยู่ต่อไปก็ต้องจำเป็นตั้งเงินเดือนคงที่อยู่ตามเดิม . . . ถ้าพระยาราชสัมภารากรกลับมาแล้วจะเอาหลวงชาติสุรินทร์ เขาเป็นตระกูลการอีกคนหนึ่ง แต่เงินเดือนลดลงมาเพียงครึ่งสิบคำสิ่งๆ สองซังก็ได้ . . .²

¹ ทจข., ร.5 ม.12/10, พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบรมมหาพิชัยกร จ.ก. 1246 (พ.ศ. 2427)

² เรื่องเดียวกัน

จากข้อความที่ยกมานี้ แสดงว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบ-
 ปรีภักษ์ จะทรงลงบัญญัติรายจ่ายเกี่ยวกับเงินเคื่อนของข้าราชการเพิ่มขึ้น อันเป็นหลักฐาน
 ที่ระบกกพรองมิได้ ฉะนั้นระบบเงินเคื่อนซึ่งเป็นของใหม่ในขณะนั้นก็ตาม แลพระองค์
 พยายามวางรูปแบบของระบบเงินเคื่อนใหม่ตลกเถลมากกว่าชั้น กวดยเหตุในการจ่ายเงินเคื่อน
 เจ้านาย ขุนนาง และข้าราชการ จึงกลายเป็นหน้าที่ประจำของพระองค์ประการหนึ่ง
 แสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบอย่างสูง ต่อเงินของแผ่นดินและเป็นการไว้น้ำใจของ
 รัชกาลที่ 5 ทรงมอบหมายให้พระองค์เป็นผู้ดูแลพระราชทรัพย์ ตลอดจนเป็นผู้ควบคุมการ
 จ่ายเงินแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอีกด้วย นับว่าความซื่อสัตย์ที่พระองค์ทรงยึด
 มั่นในการรับราชการมีส่วนช่วยให้พระองค์ เขาไปมีบทบาทในการควบคุมการเงินของประ-
 เทศ อีกทั้งทรงสามารถนำความรู้ในทางคณิตศาสตร์ที่พระองค์ทรง เสดาเรียนมาไว้ใหม่เป็น
 ประโยชน์ต่อหน้าบริหารการ นอกจากนี้ หน้าที่ควบคุมการจ่ายเงินของพระองค์ได้สะท้อน
 ให้เห็นถึงพระสติปัญญา และความละเอียดรอบคอบของพระองค์ในการปฏิบัติงานอัน
 ฉะนั้นการที่รัชกาลที่ 5 ทรงแต่งตั้งให้พระองค์เป็นอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ นับเป็น
 ความเหมาะสมอย่างยิ่ง เพราะสภาพแวดล้อมทางการเมืองในขณะนั้น ย่อมต้องการบุคคล
 ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระราชหฤทัยมากที่สุด

อาจสรุป ได้ว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรีภักษ์ ทรงมี
 บทบาทสำคัญ ในการจัดระบบการคลังของประเทศไทยใหม่แบบแผนมากขึ้น เพราะระยะเวลา
 ดังกล่าวเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งการเปลี่ยนแปลงการจัดการคลังจากระบบเก่ามาสู่
 ระบบใหม่ ซึ่งพระองค์ต้องใช้ความพยายามอย่างหนักและระมัดระวังเป็นพิเศษเพื่อมิ
 ให้เจ้านาย ขุนนาง รวมทั้งข้าราชการที่เสียผลประโยชน์ก่อความวุ่นวายขึ้นได้ นับเป็น
 การริเริ่มการปรับปรุงระบบการเงินของแผ่นดินให้ทันสมัยตามแบบสากลนิยมอันเป็นการ
 เริ่มวางรากฐานการจัดตั้งกระทรวงการคลังในเวลาต่อมา